

folyvást számol a tárgyra vonatkozó szakirodalom eredményeivel, nem ritkán vitatkozik is egyik-másik felfogással, mértéktartó fegyelemmel minden esetben, ám a polémiánál fontosabbnak érzi saját elgondolásainak minél árnyaltabb s világosabb kifejtését. Látszólag tartózkodik a kritikai ítéletek direkt kimondásától, óvatos az értékelés műveleteiben. Valójában határozott érték szemlélet és értékelv érvényesül a gondos és alapos leírásokban, olyannyira, hogy némelykor szívesen vitatkoznánk is axiológiai megfontolásaival, bármily körültekintő is állásfoglalásainak bizonyításmódja. Véleményét azonban akkor is érdemes figyelembe venni, ha épp nem értünk vele egyet mindenben. Azt viszont sajnáljuk — és egyben kifogásoljuk is —, hogy a portrévázlatokat és kötetvizsgálatokat nem kísérik a hetvenes évek vagy más időszakok lírájának általánosabb jelenségeiről, folyamatairól, különféle műfajproblémáiról készített áttekintő esszék, amelyek végül az arcképeket is tágabb keretbe állíthatnák.

Az Írók és „sorskérdések”, a záró fejezet meglehetősen messze esik, minden viszonyítás szerint, a líravizsgálatok anyagától. Ez a blokk is egymástól független darabokból áll, s csupán látszatra alkot szoros egységet, hiszen éppúgy esik szó itt Kodolányi publicisztikájáról, Féja irodalomszemléletéről, mint Fülep Lajos gondolatvilágának egyetlen motívumáról, vagy Mészöly Miklós esszéírásáról. Mindegyik helytáll magáért, a Darvas irodalmi nézeteit, a Németh László Berzsenyi-élményét, a Bibó István hagyománylátását érintők is, valamennyi megérdemli kötetbeli helyét. Egyéni választással mi a Kodolányi-analízist neveznénk meg a legsikerültebb kísérletként, ezt a többieknél teljesebbnek s arányosabbnak is látva. Mindenesetre: a lírakutató Csűrös Miklós ezekben a tanulmányokban eszmetörténeti kérdések iránti fogékonyságát és ilyesféle tájékozottságát is bizonyítani tudja. Kiváltképpen a két világháború közötti magyar gondolkodástörténet és irodalomfelfogás kutatásához adhatnak ezek az esszék — ha nem hatolnak is mindenkor elég mélyre — figyelmet érdemlő adalékokat és jótékony ösztönzéseket. (*Szépirodalmi.*)

FÜLÖP LÁSZLÓ

Czakó Gábor: A lélek fele

Konok következetességgel kezdettől fogva arra törekszik Czakó Gábor, hogy megtalálja a maga válaszát a *hogyan kell élni* kérdésére. Ennek érdekében mindig jellegzetes életúttípusokat mutat fel regényeiben. Mivel azonban a *hogyan kell élni* kérdésére, ahogy haladunk előre a huszadik században, egyre nehezebbnek látszik az igazi válasz megtalálása, Czakó Gábor egyik regénye végén se mondhatja azt, hogy megtalálta a bölcsék követ. Írói józan-ságát mutatja, hogy bár láthatóan határozott véleménye és határozott elképze-lése van az eszmék és ideák szintjén az emberhez méltó létezésről, tudja, hogy az emberiség történetéről még csak az sem mondható el egyértelműen, hogy fokozatos közeledés ehhez a méltó léthez. Czakó felmutatja az elveket, s felmutatja azt a valóságot is, amely jórészt ezeknek az elveknek a megcsúfolá-saként jelenik meg a regények világában.

Igazi moralista íróként Czakó Gábor is a jó és a rossz erők küzdelmeként ábrázolja az emberi létezését. Lényegét tekintve tragikusnak látja az emberiség helyzetét, hiszen a rossz, az ősgonosz annyira magához tudja hasonlítani a többséget, művei mégsem tragikus kicsengésűek. Mindig jelen vannak ugyanis, s nemcsak eszmei, hanem rendszerint esztétikai hangsúllyal is azok az erők, amelyek nemcsak örízni, átmenteni tudják az értékeket, hanem arra is képesek, hogy kiterjesszék érvényességi körüket. Egyik korai regényének címével fogalmazva: mindig vannak *Megváltók*, akik erkölcsi tisztaságukkal „feloldozzák” az emberiséget bűnei alól. Ezek a megváltók hol valódi példaemberként jelennek meg, s cselekedeteikkel teszik egyértelművé azt, amit képviselnek, hol pedig a kivonulás emberei, akik inkább létezésük szellemi-erkölcsi sugárzásával képviselnek valami olyat, ami gyökeresen különbözik a társadalmi szokásrendtől. Mindegyik típus voltaképpen különönc abban az értelemben, hogy a társadalmi normarendszer alapján a többség annak tartja őket, hogy nem azt teszik, amit elvárnak tőlük, amit mások tesznek, hanem azt, amit az adott helyzetben személyiségük parancsára helyesnek tartanak.

A két típus, a *cselekvő-megváltó* és a *kivonuló-remete* sokban rokon egymással, de mégsem azonos. S Czakó Gábor írói útján sem egyidejűleg jelentek meg. Előbb volt a megváltótípus, majd ez elhalványodott, s helyébe nyomult a kivonulótípus. A kivonulás hőse már a *Várkonyi-krónikában* nagy szerepet kapott, a + című regényben pedig Arcz János szobrászművészen főszerephez jutott. Arcz az *Eufémia* című regényben is fontos szereplő egy Remete Pál nevű öregemberrel együtt. S most a legújabb regényben megjelenik Maghó Dániel, aki Arcz János egyenes leszármazottja.

A kivonulás hősei mellett ezekben az újabb regényekben még valami kap döntő szerepet: a fantasztikum világa. A fantasztikum általában nagyon sokféle és sokirányú lehet. Czakóé egyfajta „lebegőnek” nevezhető fantasztikum, amin azt értem, hogy a realitás és a fantasztikum természetesen és folyamatosan játszik át egymásba, de ugyanakkor szinte egymástól függetlenül létezik. A realitás síkján létező regényvalóság alig vesz tudomást a fantasztikum síkjától. A fantasztikum síkján „létező” regényvalóság viszont állandóan figyelemmel kíséri, kommentálja a realitás síkján történő dolgokat.

A fantasztikum erőteljes megjelenésének kettős funkciója van. Egyrészt rendkívül kiélezett, belülről, s mégis „kívülről” jövő társadalomkritikát szóltat meg. A másik funkció is kritikai jellegű, de nem a társadalomra, hanem az emberre összpontosít, s a lét és a tudat egyoldalúságaira hívja fel a figyelmet a gondolat, az életmagatartás kritikája. E két funkció szorosan egybefonódik, mégis az *Eufémia* inkább a társadalom, *A lélek fele* inkább az életmagatartás kritikája.

A fantasztikum bevezetéséhez Czakó a „talált anyag”, az „én csak kaptam a történetet” elvét alkalmazza. A *Várkonyi krónika* a falukrónikás feljegyzése. *Eufémia utolsó napjainak hiteles története* egy véletlenül talált, szinte az égből pottyant kézirat közreadása. Hasonló módszert választ az új regény is. Dr. Korbuly Zoltán orvos adja közre a történetet: egyik betegének esetét, amelyet az a testvérebe „költözve” mond magnóra.

Ez a beteg Maghó Árpád újságíró. Túl van a negyedik ikszen, szürke kis ember, aki pontosan és jól végzi a dolgát, írja a lelkes riportokat a termelési eredményekről, s tudja, hogy ő csak egy kis csavar egy gépezetben, s talán már álmaiban sem akar más, legalább egy fogaskerék lenni.

Egy nap teljesen váratlanul ez az ember a szó szoros értelmében eltűnik

az ebédlőasztal mellől, társai szeme láttára levegővé foszlik. Nem semmivé, hanem mint később megtudja, dzsetté változik. A dzsetek a „húsosokkal” szemben anyagtalanul létező, csak egymás számára látható ködalakok. A testben létezőkkel szemben csak szellemlét az övék, s ez a szellemlét alapvetően negatív. Nem azért, mert nem valóságos lét, hanem azért, mert a dzsetek is megszervezik a maguk társadalmát, amely egyrészt groteszk karikatúrája a valóságosan létező társadalomnak; másrészt azért, mert ez a groteszk-szatirikus szellemtársadalom a Sátán uralma alatt áll, s ennek megfelelően szeretné a valóságos társadalmat is a maga uralma alá hajtani. „Megkísértik” az arra alkalmas embereket, dzsetté változtatják, majd céljaik szolgájává nevelik őket. Mindebből következik, hogy dzset az lehet, aki nem gondolkodó ember, aki alkalmazkodó szolgaszellem. Érdekes módon azonban nem minden dzset válik igazán szolgává. Itt is vannak szuverenitásra törekvő lények. Ilyen például Targa, az avar nő, akivel Árpád találkozik, s végül is ilyesfélévé küzdi fel magát Árpád is.

Természetesen a „húsosok” világában is kétféle típus található. E két típus szemléletes példája a Maghó testvérpár: Árpád és Dániel. Míg Árpád a tökéletes alkalmazkodás a közéletben és a magánéletben egyaránt, addig Dániel teljesen alkalmazkodásképtelen. Az a fajta nonkonformista, akin a társadalom vagy dühöng, vagy elnézően mosolyog. Dániel sok munkakört, sok szakmát, sok nőt kipróbál, de sehol sem tudja otthon érezni magát. Ezért szánja el magát a kivonulásra: egy vikendtelken, maga ácsolta kalyibában él, most már megelégedetten. Árpád a regény cselekménye előtti időben potenciálisan dzset, Dániel viszont sohasem lehet az. A hozzá hasonló embereket nevezik a dzsetek Egésznek, s félnek is tőlük, mert az Egészeken nincs hatalmuk. Az Egész típusú ember tehát a pozitív példa. Egész lehet valaki azért, mert még nem romlott el, mert még tiszta; s Egésszé válhat az, aki vállalja a személyiséget átformáló küzdelmet. Az előbbiekhöz sorolható a gyermek Sandur, aki macskájával segít Árpádnak, hogy kimeneküljön a dzsetek birodalmából. S talán ide sorolható Rózsika is, a túlságosan ószinte újságíró-gyakornok. A második típushoz Dániel sorolható. S bármilyen paradoxnaks tetszik: a dzsetek világában hasonló utat jár be Árpád is. Árpádnak érezhetően az lenne a feladata, hogy szellemlényével testvérébe költözve, rontsa meg őt, rántsa ki az Egész-létből, hódítsa meg a sátán számára, mivel ez magának a sátánnak nem sikerült. Árpád végül is elmenekül a dzsetek szolgahada elől, s bár testvérébe költözik, nem azért, hogy megrontsa, hanem inkább azért, hogy azonosuljon vele.

A maga módján Árpád is és Dániel is ép embernek érezte magát, mind-egyik a másikat sajnálta félemberségéért. Kiderül azonban, hogy ők ketten a lélek két fele: az anyagi alkalmazkodásban, a praxisban megmerítkező az egyik, és az eszményi tudatba, az ideálvilágba húzódo a másik. Ha e kettő egyesül, azt sem a társadalom, sem a személyiség nem tudja elviselni. Dánielt, miután megvallja Árpád történetét a dzsetségről, skizofréniával kórházba szállítják, Rózsika pedig ápolónőként őt követi.

Árpád tudatában zajlik a harc. Lelke-fele-Árpád fél, nincs hite. Lelke-fele-Dániel biztos öntudattal társalog az őt itt is meglátogató Sátánnal, aki „Legföljebb ölni tud, de azon túl egy ujjnyival sem terjed a hatalma”. Ezzel a közléssel zárul a regény, amely feloldást sejtetően hagyja nyitva a kérdéskört.

A jó és a gonosz erők küzdelme zajlik, mióta világ a világ, de a gonoszság nem arathat végső diadalt. Úgy is értelmezhető ez a zárás, hogy Dániel meg-

váltóként magára vállalja Árpád, s így képletesen minden jó és rossz között tébolygó ember lelki tusakodásának terhét, s ezzel a krisztusi vállalással végleg lerázza nemcsak magáról, de az emberiségről is a sátán hatalmát.

Ha szimbólumként kezeljük e figurákat, akkor az európai kultúrkör legmaradandóbb szimbólumának modern parafrázisaként olvashatjuk a regényt. A kivonuló ember megkísértetik a gonosz által, de tiszta marad, magára veszi az emberiség bűneit, s így megváltja társait. Ez a szimbolikus anyag azonban a második ezredvég társadalmának ábrázolására épül rá. Ez a társadalomábrázolás egyrészt a fantasztikum közegeben zajlik, s ekkor groteszk-szatirikus jellegű, másrészt a realitás közegeben, s ekkor főként ironikus. Ezek az írói nézőpontot kifejező esztétikai minőségek azonban áttételesen jelentkehetnek csak, mert az egyes fejezetek a főszereplők, főleg a testvérpár első személyben előadott elbeszélései. S ez az írói nézőpont nem a szimbolikus eszmének, hanem az ábrázolt társadalmi gyakorlatnak szól.

Czakó kritikája általánosságban természetesen jogos. Amikor azonban ez a szimbolikus jelentéskör a regény anyagában, a cselekmény menetében lépésről lépésre érvényesülne, amikor az egyes életűtípusok a hétköznapok világában megmerítkezve képviselik a maguk kisebb-nagyobb igazságait, akkor ezek az igazságrészeket nemegyszer erősebbnek mutatkoznak a szimbolikus eszménél. Mondani sem kell talán, hogy mintha az írói szándék ellenére történe mindez. Közismert, hogy lényegében kétféle etikai értékszemlélet létezik: az egyik az életet, a másik az embert tekinti a legfőbb értéknek. S történelmi tapasztalat, hogy az ember nevében mennyi visszaélés, tragikus visszaélés történt. Czakó láthatóan „az ember a legfőbb érték” elvéhez vonzódik, de túlságosan ideologikusan szemléli ezt a kérdést, s bár az életérdekeket, az ehhez ragaszkodókat megértő türelemmel szemléli, az eszmét egyértelműen többre tartja az életnél. Ő természetesen nem visszaélni akar az eszmével. Mégis vitára készíti a regény zárómondata. Nem önmagában, hiszen így az ember elpusztíthatatlanságának tételét fogalmazza újra. A regény egészének gondolati anyagát lezárva azonban az az állítás, hogy a sátán „legföljebb ölni tud”, csak az emberiség történelmét tekintve adhat okot az optimizmusra, de az egyes ember, az Egész ember személyes történelmét tekintve aligha. Illetve ezt a választ csak a vallásos ideológia tudja törésmentesen beépíteni egy kiegyensúlyozott világképbe. Mert a történelem arra készíthet vagy kényszeríthet bennünket, hogy féllelkűen éljük le az életünket, de a halál „legfeljebbje” ezt a fél lelket is visszavonja. Legyen boldog, aki másként gondolja.

Czakó Gábor regénye sokféle irodalmi hagyományra játszik rá. Mert nemcsak a megváltó- és a sátántörténetek változatával van dolgunk. A regény bevezető fejezete Korbuly doktor és páciense viszonyát Kosztolányi Esti Kornéljának módján fogalmazza meg. Ez a gondolat azonban a későbbiekben elszikkad, s helyét a léleknek (a tudatnak) a Maghó testvérekben való megkettőződése foglalja el. Azt azonban, hogy itt valóban ilyen hasadásos kettőződésről van szó, csak a regény vége felé észlelhetjük igazából. Addig a kettősség két objektíve eltérő magatartás. A dzsetek világának bemutatásában a szellemtörténetek, a kisértethistóriák általános vonásai is jelen vannak, de nem ezek a hangsúlyosak. Nem a reális és a fantasztikus világ eltérései a döntőek a mű egésze szempontjából, hanem éppen a lényegi hasonlóságok, a gondolkodó lényhez méltatlan magatartásminták domináns volta. Mellesleg a dzsetség kialakulásában és létezési módjában lehetetlen észre nem venni Marcel Aymé híres történetének, *A faljárónak* az ihletését.

Végül is a regény életanyaga és gondolati anyaga között különös feszültség vibrál. Se a valódi világ, se a dzseteké nem mutatja a megváltozás lényegi jegyeit. S az a néhány Egész ember mintha csak a megváltás gesztusával tudna tiltakozni. Ami végső soron mégsem evilági tett, hiszen a megtisztulást csak képletesen ígéri. A regényvilág hétköznapijaiban sem Árpád, sem Dániel nem tekinthető életmodellnek. S mintha Czákó Gábor a kivonuló-megváltó típusokból, a Dánielekből kezdene kiábrándulni. Ezt a kiábrándultságot egyelőre feloldja a regény szimbolikus kicsengése, de ez sem feledtetheti, hogy Dániel sem ad megvalósítható életprogramot. A kivonulás a szigetre a könyörtelenül társadalomkritikus szemléletnek mindig is egyik lehetséges következtetése, s gondolatilag igen termékeny is lehet ez az eszme, mint például Németh László munkássága bizonyította, de ugyanő példa arra is, hogy a szigeteszme a valóságban zsákutca. (*Szépirodalmi.*)

VASY GÉZA

Galgóczi Erzsébet: Magyar karrier

Galgóczi új kötete, a *Magyar karrier* egyfelől — tárgyválasztását, problematikáját, szerzőjének attitűdjét tekintve — szervesen illeszkedik az író eddigi műveinek sorába, másfelől viszont — ábrázolásmódját, műfaját, jellegét illetően — olyannyira elüt tőle, hogy kínos zavarba ejti a kritikust. Ezért is, mielőtt zavarában bámit is szólna e művekről, jobb, ha felteszi magának a kérdést: milyen műfajba sorolhatók ezek a forgatókönyvek, mi több, mely művészeti ághoz tartoznak? Értékelhetők-e szépirodalomként, egyáltalán, önálló irodalmi műként, vagy egy más művészeti ág koordináta-rendszerében kell elhelyeznünk és minősítenünk őket, azaz úgy, mint előkészítő munkát, félkész terméket a majdani teljes alkotáshoz — a filmhez — képest. A kérdést okvetlenül fel kell tenni, hiszen egy mű vázlata, tervezete más megítélés alá kell hogy essék, mint a megvalósult, önmagában és önmagáért helytálló alkotás. Azaz az irodalmi novella, kisregény esztétikai-művészi kritériumai nem alkalmazhatók a forgatókönyvre. Ezért méltánytalanul bánnánk Galgóczi Erzsébet jelen kötetével, ha a korábbiakhoz mérnénk.

A kötet hat forgatókönyvet ad közre. A címadó mű és a *Vadkacsalesen* társadalmi berendezkedésünk, közéletünk torzulásaira, fogyatékoságaira irányítja az olvasó figyelmét, a *Tizenegy több mint három* egy magánéleti erkölcsi konfliktust, a *Bolondnagysága* egy személyes drámát állít középpontba, miként a *Régen volt a háború* és az *Aki halott, megbocsát* című írások is egyéni tragédiákat ábrázolnak, utóbbiak azonban olyanokat, melyeknek közvetlen előidézői: a magyar történelem régmúltjának, illetve félmúltjának eseményei. Ez persze nem jelenti azt, mintha a bolondokházából saját tanyájára meghalni visszatérő öregasszony, vagy a szerelmi vetélytársát a többség megmentése érdekében halálra ítélő bányász tragédiája kizárólag a privát szférában játszódna — őket is sűrű közegként veszi körül a mai magyar falu, illetőleg a mai magyar kisváros, melyekről e forgatókönyvekből érzékletes képet kapunk.